

AF MACHIAVELLIS HISTORIE I DANMARK
I FEMHUNDREDÅRET FOR HANS FØDSEL

AF

HARALD ILSØE

Det kan antages, at Enhver af vore Landsmænd, der tager disse Blade i Haanden, har en Mening om Machiavell“, står der i indledningen til Caspar Paludan-Müllers nu halvglemte, men stadig læseværdige bog *Undersøgelse om Machiavelli som Skribent, især med Hensyn til Bogen om Fyrsten, Et Forsøg i den høiere historiske Kritik*, Odense 1839. Noget lignende kunne formodentlig være sagt både i dag og for to eller tre hundrede år siden.

Næppe nogen politisk forfatter siden renæssancen har været så beundret, forkæret og debatteret som den florentinske rådssekretær og diplomat Niccolò Machiavelli (1469-1527). Ikke blot fordi han i sine værker fremlagde en række skarpe og rystende refleksioner over de midler der anvendes og i visse situationer nødvendigvis må anvendes i politik, hvis denne skal have udsigt til at lykkes, men også på grund af forfatter-skabets gåder. Hvordan kunne den loyale tjener af den florentinske republik, forfatteren til „Betragtninger over de ti første bøger af Titus Livius“ (Discorsi), hvori han taler den republikanske statsforms sag, tillige skrive en traktat som „Fyrsten“, hvori han taler tyranniets? Var Fyrsten kun et opportunistisk skrift forfattet for at skaffe Machiavelli en personlig begunstigelse, eller var det i virkeligheden en advarsel mod den stærke fyrstemagt, ja som det hævdedes endnu i det 18. århundrede en satire over enevoldsherredømmets væsen?

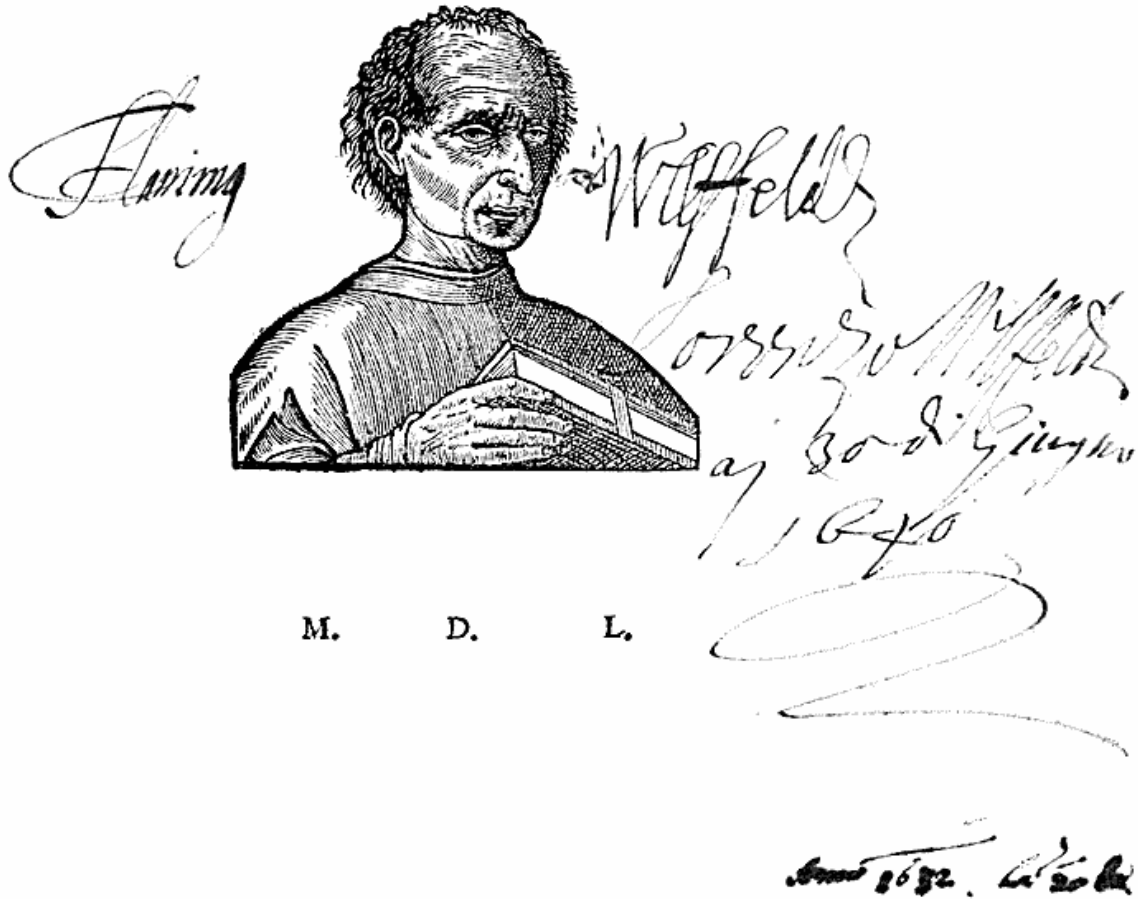
Eet er sikkert, det lille substantielle hastværksarbejde fra efteråret 1513, afhandlingen om Fyrsten, fik større betydning end noget andet af Machiavellis skrifter. Det er i formen et fyrstespejl, en gammel genre benyttet til at skildre summen af dyder som bør kendetegne en god regent, høvisk opførsel, retsindighed, mildhed, troskab og ærlighed, fromhed, utilbøjelighed til at indlede krig etc.¹⁾ Men Machiavelli bryder bevidst med genrens traditionelle indhold og undersøger i stedet, hvordan

det faktisk forholder sig. „Da det er min hensigt at skrive noget, der kan nytte dem der forstår mig, synes det mig rigtigere at holde sig til tingenes virkelige tilstand og ikke til fantasibilleder. Mange har fremmanet fyrstevælder og republikker, om hvis eksistens man aldrig har hørt. Mellem livet som det er og som det burde være er der en så stor forskel, at den, der ikke tænker på hvad mennesker gør, men kun interesserer sig for hvad de burde gøre, snarere ødelægger end gavner sig selv. Et menneske der kun vil det gode må gå under blandt de mange der ikke er gode. Derfor må en fyrste, der vil bevare sin magt, være i stand til ikke at være god og anvende det gode eller det ikke gode eftersom omstændighederne kræver det“ (Fyrsten kap. 15). Duelige fyrster er kun de som fører en klog politik. Virkelighedsnære og fremgangsrige statsmænd som Ferdinand den Katolske af Spanien, Ludvig XI af Frankrig og Cesare Borgia i Italien, ikke fromme idealfyrster er Machiavellis forbilleder. Han vil bygge på erfaringen og giver som den første litterært udtryk for en konsekvent realistisk opfattelse af reglerne i det politiske spil, efter hans mening en verden hvor menneskene er slette og kristne normer i det højeste skinværdier. Hans hovedtanke – der også er indarbejdet i *Discorsi* – er at en fyrstes eller stats politik dirigeres af statsinteressen (statsræsonen) og skal måles alene efter det heldige resultat. Klog politik er under alle omstændigheder den der fører til målet. Rævens snuhed, løvens kraft, hykleri, troløshed og vold, alle handlinger, alle midler er gode, når blot de er hensigtsmæssige dvs. tjener statsmagtens tarv.

I *Discorsi*, hvor problemerne behandles med større fyldighed, erkender Machiavelli at der består et moralsk dilemma, men hævder at statsmanden må vælge og vælge helt. „Det er uden tvivl en grusom fremgangsmåde, som nedbryder al civilisation og hverken er kristelig eller human“, hedder det om en ubarmhjertig forholdsregel. „Man skulle hellere vedblive at være en almindelig borger end at blive konge på så mange menneskers bekostning. Men den, som ikke vil slå ind på den . . . humane vej, må, hvis han ønsker at bevare sin magt, vælge den dårlige vej.

På modstående side: Machiavellis skrifter forekommer hyppigt i danske privatbiblioteker i det 17. århundrede, og flere eksemplarer er herfra kommet til Kgl. Bibl. (jfr. s. 19). På titelbladet af *Tutte le opere* 1550 findes således brødrene Flemming og Laurids Ulfeldts navnetræk, sidstnævnte med dateringen „ai 30 di Giugno 1640“. Udgaven er den såkaldte testina-udgave hvor Machiavellis hoved er gengivet på titelbladet. Årstallet er en falsifikation, da de fem forskellige tryk hvorpå de eksisterende eksemplarer fordeler sig alle stammer fra tiden efter ca. 1610, se Adolph Gerber, *Niccolò Machiavelli. Die Handschriften, Ausgaben und Übersetzungen seiner Werke*, Gotha 1912.

TUTTE LE OPERE
DI NICOLO MACHIAVELLI
CITTADINO ET SECRETARIO
FIORENTINO,
DIVISE IN V. PARTI,
ET DINOVO CON SOMMA ACCURATEZZA
RISTAMPATE.

Menneskene bestemmer sig i reglen for en middelvej (og det er den farligste), for de forstår hverken at være helt gode eller helt onde“ (Discorsi I, 26). Han gør klart og udfordrende op med det middelalderlige syn på stat og religion og vurderer staten rent verdsligt ud fra dens ydre og indre styrke. Det er vigtigt for dens beståen at den har gode institutioner, gode love og patriotiske borgere, også at den har en god religion hvorved forstås en religion der støtter staten. Derfor beklager han kristendommens opløsende tendenser, ikke mindst den væsentlige andel pavedømmet efter hans mening havde i Italiens splittelse, og priser romernes religion, hvori han skarpsindigt ser en statsbevarende faktor af første rang. Den forbandt sig nemlig med vigtige statsfunktioner og bidrog herigennem til opretholdelsen af statsledernes autoritet (Discorsi, I, 11 ff).

Machiavellis metode er empirisk, hans erfaringsgrundlag den romerske oldtids historie og begivenhederne i renæssancens Italien. Han udvælger en række forløb, analyserer og sammenligner dem og bygger med dristig logik sin politiske lære op. Materialet viser til overflod at hans læresætninger længe havde været praktiseret, men den drastisk formulerede erkendelse af politik som noget autonomt hinsides godt og ondt var ny og blev som uforenelig med kristne vaneforestillinger ofte misforstået eller bortforklaret. Navnlig Fyrsten virkede i sin koncentrerede form som en udfordring til hævdvunden tankegang, og skønt Machiavelli her så træffende blotlagde sider af politikens væsen, må det jo billigvis indrømmes, at f. eks. erfaringer fra et ustabilts statsmilieu som Italien bearbejdet isoleret og udmøntet i enkle aksiomer ikke uden videre kunne erkendes som gyldige til andre tider og på andre steder i Europa. Menneskene er heller ikke nødvendigvis så slette som han opfattede dem, erhvervelse og sikring af magt ikke nødvendigvis statsmandens eneste motiv. Dog netop fordi Machiavelli havde set verden i sit troldspejl og draget en række tilspidsede konklusioner om vitale spørgsmål vakte bogen om Fyrsten umådelig opsigt. Principielt var fra nu af, påpeger Fr. Meinecke, „jeder handelnde Staatsmann . . . vor die Frage gestellt ob und in welchem Umfange er die Lehren Machiavellis anwenden wolle.“²⁾

Forsåvidt som reaktionen registreredes litterært gav den sig overvejende udtryk i fordømmende attituder. I almindelig bevidsthed associeredes Machiavellis navn med begreber som kynisme, forræderi, umoralitet, hykleri og blasfemi, og da handlende machiavellister jo iøvrigt har deres grunde til at ønske at andre ikke skal tænke det samme, holdt de fleste sig fra at yde ham åben anerkendelse. Machiavelli-litteraturen er længe i vid udstrækning en Anti-Machiavelli-litteratur. Medvirkende hertil var, at Machiavellis værker blev optaget på den pavelige inkvisitions forteg-

nelse over forbudte bøger, Index librorum prohibitorum offentliggjort 1559, og at Fyrsten fik skyld for at have inspireret Catharina af Medici til den blodige Bartholomæusnat 24. august 1572. Hvor hurtigt sidstnævnte opfattelse tog form og hvor udbredt bogen da tillige antoges at være fremgår af et brev fra landgreve Wilhelm af Hessen til Frederik den Fromme af Pfalz 6. sept. samme år. Han udtaler her sin forundring over at huguenotførerne, der var blevet dræbt, overhovedet var mødt frem i Paris. De havde jo da uden tvivl *også* studeret „den vælske bibel, El principe Macciavelli“.³)

Dette synspunkt, at Machiavellis skrifter øvede indflydelse på dagens politik, blev offentligt slået fast i det første store skrift mod Machiavelli, „Discovrs svr les moyens de bien gouverner . . . Contre Nicolas Machiauel Florentin“, 1576, af huguenotten Innocent Gentillet. „L[']on peut clairement conoistre que la France est aujourdhuy gouvernee par la doctrine de Machiauel“, hævder han (s. 11), og vender sig stærkt mod denne italienske gift som nu breder sig i Frankrig. Gentillet kommer med flere relevante indvendinger, bl. a. den principielle, at maximerne i political science (l'art politique) ikke er sikre som matematikernes sætninger, da der selv når to forhold synes hinanden lig vil være blomstændigheder som er forskellige, og han kan have ret i at Machiavelli for blindt forlader sig på Livius' skildring af tilstandene i Rom; men ved hele sin tone og ved at plukke Machiavellis sætninger ud af sammenhængen og gendrive dem isoleret en for en, yder han ham ikke retfærdig behandling. Hans skrift – efter titlen på en tysk oversættelse også kaldet den ældre Anti-Machiavel – nåede udbredelse i mange udgaver og oversættelser og bidrog ikke lidet til at befæste Machiavellis omdømme som en vildledende og fordærvelig forfatter.⁴)

Af den noget lumske måde, hvorpå et bekendtskab med Machiavellis skrifter undertiden har været skjult, følger vanskeligheden ved at konstatere deres udbredelse i Danmark. Den egentlige Machiavelli-litteratur er desuden beskednen. *Paludan-Müllers* bog, den hidtil eneste skrevet på dansk om Machiavelli, en forudgående biografisk studie af samme forfatter i *Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Kunst* IV, 1836, en artikel af *Kristian Erslev* i *Tilskueren* 1884 og dertil to kritiske essays af henholdsvis *Harald Nielsen* og *Kai Friis Møller* i anledning af Hans E. Kincks „Renæssansmennesker. Historien om Niccolò Machiavelli“, Kristiania 1916, udgør vist stort set de danske bidrag.⁵) I oversættelse er Thomas B. Macaulay's bekendte Machiavelli-essay trykt som indledning til Barths nedennævnte udgave af Fyrsten og i „Essays. Historiske og kritiske Afhandlinger“, overs. af Fr. Winkel Horn, II, 1879. En bog

af Valeriu Marcu, „Machiavelli. Magtens Skole“, kom på dansk i 1937, og Garrett Mattingly's essay „Machiavelli“ gemmer sig i „Renæssancen. Den europæiske kulturs gennembrud“, red. af Richard M. Ketchum, 1963.

Af Machiavellis skønlitterære produktion findes to værker i oversættelse. Novellen *Machiavelli, Den Florentinske Secretarii artige oc lystige Belphegors Gifftermaal. Udsæt aff Italiensk paa Danske oc dedicerit til alle Onde Qvinder. Prentet udi dette Aar* er anonymt oversat og formodentlig udgivet i slutningen af det 17. århundrede,⁶⁾ mens komedien *Mandragola (Alrune)* er oversat af Anne og Bernhard Baunsgaard 1965 og udgivet som Hasselbalchs Kultur-Bibliotek nr. 245. Af de historiske og politisk-teoretiske hovedværker „L'arte della guerra“ (tr. 1521), „Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio“ (tr. 1531), „Istorie fiorentine“ (tr. 1532) og „Il principe“ (tr. 1532) er kun det sidste at finde på dansk. *Fyrsten* blev udgivet 1876 ved J. C. Barth, 1942 ved Evald Longfors, 1962 ved Evald Longfors og Werner Pawl. Endelig foreligger der en antologi *Udødelige tanker: Machiavelli*, udg. af Carlo Sforza og oversat fra engelsk af Georg Rønberg 1949 (nyt oplag 1966), hvori der foruden uddrag af *Fyrsten* og *Discorsi* meddeles et udvalg af hans breve. Som man ser en noget vilkårlig repræsentation, ikke rigtig nogen støtte for antagelsen at vore landsmænd gennem tiderne har haft meninger om Machiavelli.

I det følgende vil vi gå på opdagelse i litteraturen for at se om der kan findes andre og bedre holdepunkter. Uden mange skrupler forbigår vi de statsteoretiske forfattere, der har studeret ham professionelt, begrænser os til perioden frem til Paludan-Müller og undersøger: hvordan stillede man sig da i Danmark til Machiavelli?

Machiavellis hovedværker forelå publicerede i begyndelsen af 1550'erne. En samlet udgave med angivelse af trykåret 1550 er fra det 17. århundrede (se s. 8), men o. 1550 var i hvert fald *Fyrsten* og *Discorsi* allerede blevet trykt i hver en halv snes italienske udgaver. Oversættelser kom til, franske fra henholdsvis 1553 og 1548, latinske fra 1560 og 1588. Med de sidstnævnte var *Fyrsten* og *Discorsi* gjort tilgængelige for et publikum over hele Europa.

De første spor i Danmark vidner mere om de polemiske skrifers indflydelse end om umiddelbart kendskab til hans værker. Nogle udtalelser af Danmarks store teolog *Niels Hemmingsen* 1570 kan muligvis sættes i forbindelse med polemikken. Allerede 1542 havde katolikken Osorius i et skrift vendt sig mod Machiavellis anerkendelse af romernes religion,⁷⁾ og mod en sådan indrømmelse af andre religioners berettigelse går Niels

Hemmingsen, når han i „Liffsens Vey“ (1570) misbilligende nævner at Muhammed for at sikre „sin Dieffuels Lærdom“ havde erklæret, at jøder, tyrker og kristne kunne blive salige hver efter deres religions vilkår. Hemmingsen tilføjer: „Denne Mening haffuer oc nogle Politiske folck, som icke vide Syndsens mact oc Jesu Christi velgierninger“. Noget tydeligere udtrykker han sig i en ligprædiken over Mogens Gyldenstjerne samme år, hvor han opregner de syv ting, der står saligheden i vejen. „Den anden Ting“, siger han, „... er denne Verdsens visdom . . . Stundem foracter hun hemelige alleslags Religion, men dog vil hun haffue naagen vduaartis [v: udvortes] Religion, icke for anden sag end at Vndersaatte kand der met vnderkues oc haaldis i Fryct oc Lydighed mod deris Øffrighed . . .“.⁸⁾ Dette var jo netop Machiavellis standpunkt, at romernes religion var god, fordi den støttede statsledelsens autoritet. Selv om de anførte ytringer er så vage, at det må forblive usikkert om Hemmingsen har kendt Machiavelli eller hans modstandere, tør man dog sige, at han hermed har stillet sig på anti-machiavellisternes parti.

Ti år senere – og vel at mærke efter at Gentillet havde udsendt sit skrift – er adressen helt klar. *Anders Sørensen Vedel* kender meget godt Machiavellis navn, som han forbinder med træskhed, hykleri og ondskab og bruger som et farverigt og associationsladet skældsord, når der skal sættes trumf på. I et panegyrisk skrift rettet til Frederik II (1580) forherliger han tilstandene i Danmark, så meget bedre end dem udenlands. Dérude lader forholdene rigtignok også meget tilbage at ønske. „Det er nemlig velbekendt, at hofferne såvel som det offentlige liv i mange europæiske lande i den grad er inficeret og forurenat af Machiavellis metoder (*artes Machiauellicæ*), at næsten intet går for sig på en from og ærlig måde, uden svig, uden gemenhed og uden letfærdighed. Hvad Philus hos Cicero spøgende sagde mod udøvelse af retfærdighed, det roser man sig nu af at gøre alvor af, ja at udøve som en kunst i overensstemmelse med denne florentinske fordærver, der pralede af at han offentligt fandt på ugerningerne (*publicus malorum repertor*)“.⁹⁾

Således lyder i oversættelse den første præsentation af Machiavelli i Danmark. Han er ligesom den træske Odysseus hos Virgil, scelerumque inventor Ulixes, den opfindsomme udpønser af de forbryderiske ugerninger som går i svang. Vedel tænker vel især på Bartholomæusnatten i Frankrig, men er iøvrigt rede til at se machiavellisme i de forskelligste sammenhænge. Han taler om de tyske kejseres fordums machiavellistiske snedighed over for Danmark, da de ville lægge landet under det tyske rige, og om „Machiauelliske hoffueder som mene at de da først giøre fylleste for gode historiescriffuere, naar de buldre oc storme, resonnerer

oc mestere alle mand, kiffuis oc trædtis for den ting som icke er en flue vinge verd“ (altså er urimeligt spidsfindige). Desuden antitetisk om at vore gamle forfædre var ligefremme og sandfærdige, „foer icke met Hykelt oc Machiauellige Finantz [o: rænker] som lætferdige Folck nu, diss verre, end ocsaa hoss oss paa denne Dag omgaaes met“, og da der i Folkevisebogen fortælles om hvordan hertug Abel lokkede sin bror til sig for at myrde ham, om at han brugte „Machiauellige, ia Cainiske Paafund mod hannem“.10)

På tilsvarende måde optræder begrebet i *Tyge Brahes* korrespondance, men med personlig brod. Det bruges her om samtidige danske statsmænd, de politiske modstandere som Brahe og hans kreds gav skylden for at have manøvreret ham i landflygtighed. Årsagen var „Machiavellismus“, bagmændene „Machiavellistæ“ eller „Machiavellistici in Dania Coriphæi“; en vis unavngiven fjende kalder Brahe med særlig omhu „Nicolai Machiavelli nyvundne discipel som endnu daglig lærer af sin nærtforbundne lærer“.11) Udtrykkene forudsætter hverken hos Brahe eller Vedel nærmere bekendtskab med Machiavellis skrifter, men der ligger heri ret kraftige antydninger af hvordan han blev opfattet i nogle danske humanistcirkler sidst i det 16. århundrede.

Denne opfattelse, som man vist tør betegne som den populære, deltes dog ikke af alle. Når *Holger Rosenkrantz* (den Lærde) om sit studieprogram 1594 skriver, at der skal mere til at kunne kaldes statsmand end at have læst Bodins, Machiavellis, Patricius' med flere forfatteres forskrifter om statsstyrelsen, synes han uden forbehold at have akcepteret Machiavellis skrifter på lige fod med andres.12) Og 1595 meldte der sig en forfatter som stiltfærdigt, men umiskendeligt havde suget næring af dem.

Arild Huitfeldt, forfatteren til *Danmarks Riges Krønike* (1595-1603), vidste udmærket hvad Machiavelli stod for. Bl. a. var han bekendt med Gentilletts modskrift, hvilket fremgår af Det kgl. Biblioteks eksemplar af 1577-udgaven, hvori han egenhændigt har skrevet ejermærket „1578 Arnoldus Wittfeldt. Nul bien sans peine“. Yderligere giver han den populære opfattelse hvad den tilkommer ved en kulturhistorisk note i *Frederik I.s historie*: „Nota. Vdi forðum dage kallid mand Rommere Støcker, Curtisans Støcker, Houf Støcker, som wi nu kalde Machiauellige Støcker“.13) Romerske rænker o: katolske kneb (en betegnelse fra reformationstiden) og hofintriger kaldes nu Machiavelliske kneb. Han er fuldt vidende om grunden, for han har selv studeret Machiavelli. Da han i sin fremstilling er kommet til tidspunktet, hvor Christian II, tyrannen, henretter sin håndgangne mand Didrik Slagheck, erindrer han en lignende hændelse i Italiens historie:

„Her formaar mig it Exempel hos, som er skeed vdi Italien, den tid Cæsar Borgia haffde fangit Romaniam oc Flaminiam ind. Tog hand først seltzam aff sted met mange høye Personer hand vdi samme Landskaff lod ombringe, at hand der vdinden kunde giøre sig fast oc forsickrit, Oc der til brugte hand en Statholdere, hed Remarus Orchus, som saadanne hans Begæring oc Villie fuldbracte. Men der hand kom did til Landit oc formerckte sig flux at være forhadit, Vilde hand induende [∩: skyde] Skylden paa denne Remaro Orcho, Lod hannom saa hals-hugge en Morgen tilig, hans Hoffuit lod hand legge imellom hans Been oc en stor Knippel hos, Huor offuer den menige Mand bleff Stild oc gaff all Skylden paa Remaro Orcho, At hand derfaare haffde lidd, thi hand hans Herre wbeuist [∩: uafvidende] megit Tyranligen haffde giort“. ¹⁴⁾

Ligheden mellem Christian II og Cesare Borgia bestod da ifølge Huitfeldt i at de lod henrette henholdsvis Slagheck og Ramiro d'Orco som syndebukke for deres egen politik. Stoffet til sammenligningen har han – uden kildeangivelse – hentet fra Fyrsten kap. 7. Rigtignok giver han en anden vurdering end Machiavelli der nævner episoden fordi den „fortjener opmærksomhed og bør efterlignes“. Herimod lyder Huitfeldts kommentar: „Dog bleff Cæsar Borgia en Tyran som hand vaar, Oc Kong Christian forandrede icke heller sin Natur.“

Det overleverede, stærkt farvede billede af Christian II havde i sig selv mange fælles træk med Machiavellis idealfyrste betragtet som afskrækkende tyran, så det er vanskeligt at gøre op, i hvilket omfang Fyrsten kan have øvet indflydelse på Huitfeldts opfattelse af kongen. Men det kan ikke nægtes at der er nær overensstemmelse, når Huitfeldt i kongen ser en fyrste „som altid søgte en Erlig Skin faar sig vdi sine Gierninger, naar de var alleruerst meent“ eller hævder, at når han gjorde en god gerning, „da gjorde hand det icke vdaff Retfærdigheds Elskow, Men faar hand kunde haffue hans Fordeel der hos“. ¹⁵⁾

Huitfeldt indbyder i det hele til nærmere konfrontation med Machiavelli. Interessant er det at konstatere, at han desuden har gjort sig bekendt med Discorsi. I fortalen til fjerde bind af Danmarkskroniken drøfter han med udgangspunkt i Engelbrechts oprør mod Erik af Pommern værdien af at kunne råde over befæstede slotte. Med Machiavelli mener han at fæstninger bygget til værn mod ydre fjender undertiden er nyttige (men ikke nødvendige); vendt mod undersåtterne og i erobrede områder er de direkte skadelige. Nogle linier fra Discorsi II,24 i en samtidig fransk udgave sammenholdt med Huitfeldts fortale dokumenterer hans afhængighed:

Machiavelli

Et vne des choses qui induit persuasion de pouuoir forcer les subiects, est de les voir brider par forteresses . . . lesquelles . . . portent plus de nuisance que de profit . . . car toutes les forces, toutes les violences dont on voudroit vser pour tenir vn peuple sous bride ne sont rien, deux exceptees, C'est que tu ayes le moyen de mettre tousiours vne bonne armee aux champs, comme auoient les Romains, ou que tu les dissipes, esteignes, separees, desempares en telle sorte, qu'ils ne puissent conuenir et coniuurer contre toy:

Car de les reduire en pauureté et souffreté: Spoliatis arma supersunt. Aux despouillez restent encor' les armes. Aussi de les desarmer, Furor arma ministrat. La fureur fournit assez d'armes. De trencher les chefs principaux en traitant les autres outrageusement les testes renaissent comme celle d'Hydra . . .¹⁶⁾

Huitfeldt

Oc maa mand vel sige oc bekien-
de, at Slaat oc Fester at bygge
mod sine Fiender, som er Grentze-
hus oc stæder, kand vere noge-
ledis gaffnligt, Men inde vdi Lan-
det oc imod sine egne Vndersaatte
eller i andre Lande, mand haffuer
vundet, er det wnyttigt, met mindre
en Første oc Herre der hos haffuer saa-
dan en Krigsmact, hand kand sætte
vdi Marcken, at hand altid Festnin-
gene kand vndsætte. Mange Her-
rer og Førster tage vndertiden til-
felde der aff, at de haffue mange
Feste i deris Land at ilde metfare
oc tractere deris Vndersaatte,
huor offuer de lader dennem
deris Vndersaattis Had oc Aff-
uind paa dennem selff til Vnder-
gang. At mand sine Vndersaatte vil
forarme, er intet vert middel at faare-
tage sin wlycke at vende, spoliatis
arma supersunt, De som ere berøffuede
oc fattige giort, faa vel Verge igien, de
som ere vndvebnede, faa vel Verge,
Furor arma ministrat, Oprør oc Gal-
skaff imod sin Herre faar vel Verge.
At hugge Hoffuedet aff nogle de for-
nemste oc tractere de andre haardeligen,
Dem voxer Hoffueder op igjen som
Hydræ lerneæ, it effter andet.¹⁶⁾

Huitfeldts fortale er rettet til Christian IV, hvem han intet ønske nærer om at lære machiavellistisk politik. Skønt de lånte passager, som her er sat med kursiv, har fundet optagelse i teksten uden større bearbejdelse, er de ganske behændigt underlagt Huitfeldts egne og mere fromme synspunkter. Midterstykket, hvori Machiavelli anfører muligheden af at ødelægge og splitte befolkningen, tager han afstand fra ved at lade mange fyrster handle efter Machiavellis recept, men med uheldigt

udfald, og af hele drøftelsen drager han – ligesom ved lånet fra Fyrsten – sin egen lære. En fyrste bør i stedet for på befæstninger bygge på „Gud Almectigste, it retfærdigt Regimente at holde, oc paa hans Vndersaattis gunst oc yndest. Huo anderledis bygger, hand bygger daarligen oc kand icke bestaa“.

Konklusionen er, at Huitfeldt har både læst og brugt Machiavelli, men så at sige forsynet ham med modsat fortegn. Påfaldende er dog, at han så nøgternt har registreret hvad Machiavelli har givet navn til. Hvorfor har han ikke med Vedel taget bladet fra munden og klart taget afstand fra ham? Forklaringen er måske at Huitfeldt trods alt har erkendt noget rigtigt i hans lære. For at sandsynliggøre dette slår vi ned på to centrale begreber, politisk skæbne og politisk nytte.

Trods sin fundamentale tro på at man kan lære af historiens begivenheder, indrømmer Machiavelli at al handlen rummer et element af uberegnelighed. Som på så mange andre punkter har han en egen måde, hvorpå han søger at gøre denne faktor op. „Skæbnen“, siger han i Fyrsten kap. 25, „er vel herre over halvdelen af vore handlinger, men den anden halvdel eller næsten halvdelen er overladt til os selv“. Han ligner skæbnen ved en rivende strøm som rasende oversvømmer sletterne, men som man ved diger og kanaler kan træffe visse forholdsregler imod. Vil man tæmme den, bevare lykken mest muligt, må man vide at tilpasse sig omstændighederne; „den har lykken med sig som forstår at handle i overensstemmelse med tidens krav.“ Snart må man gå forsigtigt, snart voldsomt frem. Den der er udelukkende forsigtig eller udelukkende hårdhændet i sine metoder vil før eller siden blive styrtet. Kun den der smidigt omstiller sig efter tidernes skiften kan gøre regning på at have lykken med sig.

Huitfeldts skæbne- og lykkebegreb fremtræder væsentlig anderledes, idet han gennemgående udtaler den traditionelle (middelalderlige) opfattelse af lykke/ulykke som en moralsk hjemlet belønning eller straf, et mere eller mindre klart udtryk for Guds retfærdige vilje. Men nogle afvigende bemærkninger herom må betragtes som en indrømmelse til Machiavellis synsmåde. I anledning af hertug Magnus' fødsel 1540 reflekterer han over dennes senere skæbne som han finder selvforskyldt. Thi: „Mangen er Aarsag til sin egen Lycke, huem sig ellers effter Tiden viste at skicke oc forholde. Hans Vilkaar oc Lycke haffde verit god nock, haffde hand vist den fornumstelig at bruge“.17) Tanken står i indre modsætning til Huitfeldts øvrige udtalelser om lykken og synes hentet lige ud af Machiavelli. Alene denne kan desuden forklare en ud fra kristen tankegang aldeles uforståelig sætning i Kong Hans' kronike. Kong Hans

har med senere dårligt resultat praktiseret sin forsonlige og milde politik over for Sten Sture. Huitfeldt kommenterer beklagende: „Men wi Mennsker vide icke at vere onde, naar tiden det fordrer, oc gode naar det skal vere, der offuer stor Forseelse skeer“.¹⁸⁾ Hver tid kræver altså sin fremgangsmåde. Det er tydeligt i overensstemmelse med Machiavelli, der i sine eksempelrækker gerne modstiller den forsigtige (milde) politik med den hårdhændede og beklager fyrsternes vanskelighed med at omstille sig fra den ene til den anden.

Huitfeldts indirekte udtalte påstand om at vi skal vide at være onde, når tiden kræver det, er helt åbenbart at forstå som et politisk krav. Mest grelt udtrykker Machiavelli det politiske nyttesynspunkt, når han i Fyrsten og Discorsi lærer at politiske mord under visse omstændigheder bør finde sted af hensyn til statens sikkerhed. Opnåa hensigten at skabe stabilitet, undskylder det gode resultat handlingen. Machiavelli udvikler det måske klarest i Discorsi I,9, men berører det også andetsteds i de to værker, flere gange i forbindelse med temaet: et nyetableret regime må af sikkerhedsgrunde udrydde tilhængerne af den gamle tingenes tilstand (Discorsi III,3), naturligvis også eventuelle efterkommere af den gamle herskeræt (Fyrsten kap. 3-4, Discorsi III,4). Problemkomplekset ligger implicit i en episode af Sveriges historie som Huitfeldt har ladet slippe ind i Danmarks Riges Krønike. Efter den svenske historieskriver Olaus Petri fortæller han om Magnus Birgerssons tilfangetagelse og henrettelse 1320.¹⁹⁾ De finder begge tvingende indicium for hans uskyld deri, at han var i Danmark, da faderens, kong Birgers ugerninger gik for sig, og forklarer mordet ud fra stormændenes had til faderen. Men denne psykologiske forklaring tilfredsstiller ikke ganske Huitfeldt. Han lægger vægt på den omstændighed at Magnus Eriksson, en søn af Birgers hovedmodstander, blev valgt til konge efter Birger, og tillægger for egen regning ham og stormændene følgende realpolitiske motiv: „Disligeste den Fryct oc Fare, som Hertug Magnus Erichsson bar for hannem [ɔ: Magnus Birgersson], At hand som den der haffde Rettighed til Riget oc stedse haffde kund fundet enten induaartis eller vduaartis Hielp til Riget at oprøre oc hannem [ɔ: Magnus Eriksson] fortrenge, beuegede Rigens Raad til slige Middell mere end hans egen Misgierning oc Forseelse vaar“. Og så lader Huitfeldt hammeren falde: „Den Suenske Historiskriffuer Olaus Petri mener hannem skede wret, at hand skulde bære hans Faders oc en fremmet Misgierning, oc tal her om meget Christeligen, vel oc forstandigen. Men Politici see vndertiden lidet til Samuittigheden, mere til næruerendis nytte oc Gaffn, oc gjør det fundamentum status, at huad Nyttigt oc Gaffnligt er, skal gaa for hues børligt oc horligt er.“

Kongeætlingen Magnus Birgersson blev da snarest henrettet af hensyn til landets indre og ydre sikkerhed – fordi politisk nytte undertiden går frem for samvittigheden. Der er ingen tvivl. Det formulerede statsprincip og dets kontekst vidner om at Huitfeldt har grebet og forstået et centralt punkt hos Machiavelli. Heraf måske en dybere indsigt i et historisk hændelsesforløb, heraf statsræsonprincippets udformning i en dansk bog trykt 1601.

Det er vel overflødigt at nævne, at Huitfeldt ingensinde anbefaler politikernes fundamentum status. Helhjertet går han kun ind for Machiavellis synspunkter, når han fremhæver fordelene ved brugen af en national hær bestående af landets egne borgere frem for en lejetrophær. Det er muligt at han i sin argumentation støtter sig til bogen om krigskunsten, men det skal ikke undersøges her. Derimod finder man anført som sikkert, at statholderen i hertugdømmerne *Henrik Rantzau* har taget krigskunsthæften til forbillede, da han udarbejdede sin „*Commentarius bellicus*“, Frankfurt 1595.²⁰) Machiavelli har således allerede i det 16. århundrede haft elever i Danmark.

Navnet Machiavelli og begrebet machiavellisme skabt af hans opponenter kan uden videre antages bekendt fra lidt ind i det 17. århundrede. Værkerne begynder at optræde i privatbibliotekerne. En „Machiavellus“ findes o. 1600 i Jacob Ulfeldt d. Y.s bibliotek, Kgl. Bibl.s eksemplarer af *Discorsi*, Vinegia 1554, og *Opere* 1550 har tilhørt dennes søn bogsamleren Laurids Ulfeldt, *Opere* tillige Laurids' bror Flemming Ulfeldt (se ill. s. 9). Peder Juel til Hundsbæk indkøbte sidst i 1640'erne Machiavellis *Opera*, Lugd. Bat. 1645, mens rigshofmesteren Joachim Gersdorf foruden *Opere* 1550 og udgaver af *Discorsi* og *Istorie fiorentine* på originalsproget i sit bibliotek kunne tælle ikke mindre end fem forskellige udgaver af *Fyrsten*, rent liebhaveri. En latinsk udgave af *Discorsi*, *De republica*, Franc. 1608, har været ejet af Erik Krabbe d. Y. og en latinsk udgave af samme, Mompelgarti 1588, indbundet med en latinsk udgave af *Fyrsten*, 1589, har tilhørt Jens Hvid, måske præsten i Egebjerg o. 1610-20. Om forekomsten i bibliotekerne fra århundredets sidste halvdel er det sagt at Machiavelli er repræsenteret i ethvert blot nogenlunde velforsynet bibliotek, det gælder såvel Helsingørrektoren Hans Faxes som statsmanden Griffenfelds. Udgaverne er meget ofte på originalsproget, vistnok fordi de i mange tilfælde er erhvervet på ungdomstidens udenlandsrejser under besøg i Italien.²¹)

Mange har formodentlig haft en af de gængse studievejledninger at takke for deres første Machiavelli-kundskab. Sædvanligvis blev der heri

advaret mod ham,²²) (hvad der i sig selv turde have været en grund til anskaffelse), men de ikke få pædagoger der i stedet anbefalede „*Politicorum sive civilis doctrinae libri sex*“ (1589 og hyppigt senere) af den nederlandske humanist Justus Lipsius synes iøvrigt at have oversat, at netop han stod under indflydelse af Machiavelli og som en af de første havde taget ham i forsvar. „Jeg ringeagter ikke Machiavellis skarpe, indtrængende og ildfulde begavelse“, skrev han, men beklagede tillige at Machiavelli for ofte havde bevæget sig bort fra den kongelige vej til dyd og ære. Også Lipsius' bog var velkendt i Danmark og optræder næppe mindre hyppigt i bibliotekerne end Machiavelli.²³) Nåede man længere frem i studierne, f. eks. til Bacon og Wicquefort, erfarede at Machiavelli slet ikke havde fjernet sig fra nogen kongevej. Han skildrede blot hvad fyrsterne gør, ikke hvad de burde gøre. „*C'est donc condamner ce que les princes font que de condamner ce que Machiavel dit*“ (Wicquefort).²⁴) Disse og lignende udtalelser for eller imod har skærpet appetitten efter at lære ham at kende og gav, hvor de var positive, basis for en i det mindste delvis tilslutning til hans tanker. Isoleret lod adskillige af hans sætninger sig jo også glimrende bruge i absolutismens og de politiske maximers århundrede. „*Tout le monde est une farce et se gouverne par opinions*“ hævdede Corfitz Ulfeldt, „*Mundus vult decipi*“ lød et andet, meget udbredt bonmot; et tredje: „*Exeat aula qui cupit esse pius*“, et fjerde: „*Qui nescit simulare, nescit regnare*“ – ligesom de yndede sentenser hos Tacitus letforenelige og dermed bidragende til fortrolighed med tankegange hos Machiavelli.²⁵)

Samtidig bliver det vanskeligere at skelne mellem påvirkning på første, anden eller tredje hånd. Som eksempel kan tages en betænkning fra 1671 vedrørende oprettelsen af et katolsk kapel i København. Assessor i Statskollegiet Christian Jørgensen Skeel går imod oprettelsen bl. a. ud fra det synspunkt, at det vil stride mod de fleste politikeres og rigers maximer: „som statuerer gafnligst et Rige at vere, hvor ickun [e]n Religion er udi brug, hvilke Massimes ses hos die Romere och andre høit at hafve veret observerit och fult“.²⁶) For dette hedenske argument synes Machiavellis behandling af romernes religion i *Discorsi* på en eller anden måde at ligge til grund, men lignende udtalelser om spørgsmålet forekommer utvivlsomt også hos andre af det 17. århundredes forfattere.

Den forholdsvis tilfældige omtale – Sjællands biskop H. P. Resen om „*Nicolaus Machiavel, som ellers icke lod sig formeget beuege aff Religionen*“,²⁷) satirikerens Jacob Worm om en forbindelse mellem Machiavellis Fyrste og biskop Hans Baggers kirkeadministration²⁸) – går vi forbi og vælger at citere noget om statsræson contra moral. Jacob Fabricius

den Yngre, 1622–40 præst ved Gottorperhoffet i Slesvig, fortæller i sine morsomme optegnelser om samtalerne ved hertugens bord. Ved en lejlighed taler man om hertug Julius Friedrich af Württemberg. Han har studeret Machiavelli grundigt, og rygtet går at han ikke vil lade det blive ved teorien, men omsætte den til praksis.²⁹⁾ En anden gang drøftes spørgsmålet om hvorvidt underskrevne tilsagn bør holdes. Emnet er delikat og kræver forbeholdenhed. Georg Heistermann, dr. jur. og hertugelig hofråd, siger: „Det er vel til tider rigtigt, at ikke alt kan holdes så nøje, at altså Machiavellis råd (dog anvendt med lidt forstand) ikke er så ueffent, at man ikke kan eller skal holde alt“. Hofmarskallen *von Podewils* svarer: „Ja, hvis det angik det offentlige vel, bonum publicum, så kunne det gå an. Men Machiavelli ser på bonum privatum“. *Georg Heistermann*: „Derfor sagde jeg også: anvendt med lidt forstand“.³⁰⁾

Lignende emner har man konverseret om ved Frederik III.s hof. *Frederik III* var før han blev konge ærkebiskop over Bremen, og hans daværende kansler *Dietrich Reinking* beretter i „*Biblische Policey*“, Frankfurt 1653, at Frederik ofte ved taffet havde talt om at han savnede et politisk skrift, som holdt sig til biblen. Denne opgave, en gendrivelse af Machiavelli og hans efterfølgere, påtog *Reinking* sig, da han delte kongens overbevisning om at biblen i eet og alt er den bedste norm. I sin vidtløftige bog fremstiller han Machiavellis ratio status eller statsræson som den rene lyve- og bedragskunst; biblen og overholdelsen af dens love derimod er efter hans mening „die beste ratio status oder Versicherung des Staats“.³¹⁾

Forsåvidt som *Reinking* taler i Frederik III.s ånd undrer det ikke at kongen erklærer sig som modstander af al machiavellistisk statskløgt. I en arvedisposition fra 1652 opfordrer han sin søn og efterfølger til at holde tro og love, fraråder omvendt at bruge „alle machiavellische undt dergleichen consilia, die wieder Gottes wort, treu undt redlichkeit laufen, nur . . . in betruck undt arglistigkeit bestehen, undt bloss dahin gerichtet einen andern zu hinte[r]gehen“. Altsammen såre smukt om man ikke læser de efterfølgende sætninger. For gælder det statens sikkerhed og udkræver lejligheden det, bør sønnen holde bonum publicum og landets velfærd som den højeste lov, skikke sig efter tiden, give nødvendigheden tøjlerne og følge den regel, at enhver fremgangsrig forholdsregel anses for hæderlig (quod omnis ratio expediendæ salutis honesta censeatur).³²⁾ Man bemærker vendingerne „skikke sig efter tiden“ og „anse enhver forholdsregel for hæderlig“. Machiavelli kunne hertil have smilet sit skæve smil.

Mindre hyklerisk lader *Ditlev Ahlefeldt* forstå at der er forskel på poli-

tisk og privat moral. I sine memoirer fra o. 1678 gør denne brave holstenske adelsmand sine egne og andres fejltagelser op. Han handlede i en bestemt sag forkert, indrømmer han, ved alene at se på honneuren og ikke på det som kunne være nyttigt: „da dog en Politicus har Aarsag til at overveje begge Dele, og hvad der heri geraader en Privatmand til Skam og hos ham maa dadles, er hos en Politicus tilladeligt“. ³³⁾ Og Christian IV, hans kære afdøde herre, burde i forholdet til Sverige have betænkt det politiske principium, at man skal holde en mægtig nabo nede snarere end hæve ham. Det indså han langt om længe, men afslørede da for tidligt sine hensigter; thi det er ikke tilrådeligt at true uden samtidig at slå til. „Selvom man har Nag til en Nabo . . . saa er det bedre efter *Macchiavellis* Lære at dække og skjule det med Forstillelsens Kappe, til man finder en belejlig Tid til at lade det bryde løs“. ³⁴⁾ For Ahlefeldt står Machiavelli altså i det mindste på dette punkt som den kloge lærer i politik. Meget tyder unægtelig også på at Christian IV med fordel kunne have tilegnet sig noget af Machiavellis fyrstevisdom.

Der refereres endnu i det 18. århundrede til de gamle beskyldninger mod Machiavelli for at være ophavsmand til ond og fordærvet politik mellem staterne, ³⁵⁾ men det fornemmes at distancen er blevet større. Oplysnings- og moralfilosofferne kunne ikke bruge ham, var heller ikke indstillet på en rent historisk dom, og skønt tyskeren Johann Friedrich Christ har fortjeneste af at have rensset den traditionelle Machiavelli-opfattelse for nogle af de værste slagger, mente han dog som flere tidligere, at Fyrsten var et satirisk eller bevidst vildledende skrift. Alene ud fra den opfattelse lader bogen sig nemlig i hans øjne forene med Machiavellis republikanske overbevisning, således som den kommer til udtryk i *Discorsi* (*De Nicolao Machiavello libri tres*, Lipsiæ et Hallæ Magd. 1731). ³⁶⁾ Et ganske andet udgangspunkt havde forfatteren til den berømteste af alle Anti-Machiaveller, den vordende preusserkonge Frederik II, hvis antiskrift blev skrevet 1739 og udgivet i tronbestigelsesåret 1740 af Voltaire (et københavnsk tryk kom samme år). ³⁷⁾ Frederik II.s Anti-Machiavel lader sig forstå som en selvransagelse, et opgør med magtmisbrug og et forsvar for den fyrstegerning han selv gik ind til. Mod Machiavelli vil han hævde, at det 18. århundredes praktiske og klogt handlende fyrste hverken bør eller har interesse i at være machiavellist, men udmærket på engang kan styre klogt og efterleve kravene om at handle moralsk og oplyst. Dette humane standpunkt måtte selvfølgelig vinde bifald, men det blev dog med rette fremhævet i anmeldelser i de lærde journaler, at hans ensidige polemik var et tilbageskridt fra Machiavelliforståelsen nået ved Christs arbejde. ³⁸⁾

Man var heller ikke blind for det mulige misforhold mellem tanke og praksis, der så overraskende hurtigt blev åbenbart, da Frederik II dec. 1740 foretog sit berygtede overfald på Schlesien. Var han Machiavel eller Antimachiavel? Hans Gram ytrede tørt-skeptisk om filosofkongens handlemåde: „At ville rime høibemældte Konges Idrætter med . . . Antimachiavel ou Examen du Prince de Machiavel (af hvilket . . . hans Majest. selv er Autor) og ret passe Gierningerne til de derudi givne Præcepter og Maximer, holder jeg næsten saa voveligt, som at forklare Apocalypsin Johanneam om de tilkommende evenements, førend de ere passerede. Bedst derfor at bie og vente, hvad der vil blive af“ (brev jan. 1741).³⁹⁾ Henrik Hielmstjerne citerer efter lignende overvejelser:

Il conseille assés bien, mais comme chacun sçait,
Il conseille mieux qu'il ne fait.⁴⁰⁾

Holberg værdsætter Machiavelli som historiker, henviser desuden i 413. epistel til journaldiskussionen om Antimachiavellen, men vier iøvrigt ikke Machiavelli og de af ham rejste problemer nogen videre opmærksomhed.⁴¹⁾ Mest ejendommeligt er vel i det 18. århundrede forsøget på at indfange Machiavelli i en bestemt situation i Danmarkshistorien. Det skete, da kirkehistorikeren *Christian Olivarius* i et skrift om Povl Helgesen 1741 vovede formodningen om at en syndig bog, som lektor Povl vægrede sig ved at oversætte for Christian II, var identisk med *Il principe*.⁴²⁾ I stedet valgte han at oversætte Erasmus af Rotterdams berømte fyrstespjæl „En christen førstis lære“ (1522). Unægtelig fristende at tænke sig Fyrsten vraget til fordel for dens kristne modstykke, og nærliggende at sætte Machiavelli i direkte forbindelse med Christian II. Olivarius' konjektur er af eftertiden blevet grebet med kyshånd og har, suppleret med inspiration fra Huitfeldts Cesare Borgia-parallel, sat skud helt ind i Schultz' Danmarkshistorie: „et Værk, vi ved Kongen har sat højt“.⁴³⁾ Den er imidlertid uden støtte i kilderne og som vist af J. Oskar Andersen og Kristen Valkner ganske usandsynlig. Snarere peger sporene i retning af at Christian II har bedt om at få en oversættelse af et skrift af Luther(!)⁴⁴⁾

Hvad angår vurderingen af kongens politik har *Caspar Paludan-Müller* givet udtryk for den klare mening, at han i næsten alle sine gerninger har trådt Machiavellis klogskab under fødder, ja handlet lige mod florentinerens forskrifter.⁴⁵⁾ Som en fremragende kender af både Christian II og Machiavelli vidste Paludan-Müller hvad han talte om. Af ham introduceredes det 19. århundredes historiske Machiavelli-studium i Danmark.

Den historiske forståelse havde som forudsætning en række nye og mere fuldstændige udgaver af Machiavellis skrifter og udsprang af tidens nationale og politiske rørelser, der åbnede blikket for Italiens prekære situation, splittelsen og stormagtsinfiltrationen i Machiavellis tidsalder. Det er i denne sammenhæng næppe tilfældigt at navnlig tyske forskere tog studiet op. Paludan-Müller har sat sig grundigt ind i hele litteraturen fra Gentillet til Macaulay, men ganske særlig står „Undersøgelse om Machiavelli“ (1839) i gæld til Herders, Fichtes, Schlegels og Rankes afhandlinger. Ligesom Herder og Fichte finder Paludan-Müller nøglen til Fyrsten i de sidste kapitler med deres glødende opfordring til fordriivelse af de fremmede barbarer og samling af Italien; som Fichte og Schlegel finder han Machiavelli nært beslægtet med de romerske historikere, fuldkommen hedensk i sin betragtningsmåde, og som Ranke tilstræber han objektivitet og streng historisk bedømmelse. Hovedtanken er at Fyrsten nok er af samme almindelige karakter som de øvrige skrifter, men adskiller sig fra disse ved at være skrevet for en bestemt fyrste i et bestemt øjemed. Machiavelli giver ikke som man i århundreder har troet praktiske eller satiriske anvisninger for tyranner i almindelighed, han anviser en løsning på Italiens dengang kritiske situation. Romersk sind, skarp forstand og fædrelandskærlighed bibragte ham overbevisningen at kun en klog og hensynsløst organiserende fyrste kunne frelse Italien, „netop det Bedste i Machiavells Hjerter bragte ham til her at tilraade det Værste“ (s. 127).

Med alle gode forbilleder mestrer Paludan-Müller som altid den selvstændige og fængslende behandling af et emne. Fremkommet på et verdenssprog ville bogen utvivlsomt være blevet anerkendt som et vægtigt bidrag til Machiavelli-litteraturen; skrevet på dansk nævnes den ikke med et ord i det 19. århundredes internationale Machiavellioversigter. Først i Norsas store bibliografi fra 1936 er den optaget (efter et eksemplar i Bibliothèque Nationale).⁴⁶⁾

En biografisk del havde Paludan-Müller udskilt og ladet trykke i Nordisk Tidsskrift (ovenfor s. 11), mens en oversættelse af Fyrsten forblev uudgivet; det dertil udarbejdede noteapparat stillede han 40 år senere til rådighed for J. C. Barths udgave.⁴⁷⁾ Arbejdet blev fulgt med levende interesse inden og uden for familiens kreds. Faderen, århusbispen *Jens Paludan-Müller* var hans velmenende rådgiver som gennem deres indbyrdes korrespondance holdt sig underrettet om dets gang (breve i Ny kgl. saml. 2954 4°). Han opmuntrede til at gå til bunds i problemerne, men frarådede en publicering af oversættelsen, da „en Bedømmelse af hans Grundsætningers Natur efter en sand og retfærdig Politiks Dom

Caspar Paludan-Müller, tegnet efter naturen og litograferet ca. 1860 af Adolph Lønborg.
Ca. $\frac{1}{2}$ størrelse.

ikke vil kunde undgaaes ved en Oversættelse, hvorimod en saadan indirekte kunde gøres i en Afhandling“. Han så selv i Machiavelli en forfatter, „hvis Aand under en anden Form og under andre Omstændigheder . . . gaaer igien i den gamle Taleyrand og vel for største delen ogsaa besiede Frederik den Store“,⁴⁸⁾ og anlagde en historisk (Hegelsk?) betragtning, ikke ulig den sønnen senere fremlagde på tryk:

„Det Bekjendtskab du har forskaffet mig til Machiavel med din Oversættelse takker jeg dig meget for. Bogen er i høj Grad indholdsrig. Faa Forfattere ere blevne saa faste paa deres Standpunkt som han og saa consequente. Indholdet er en reen og ublandet Klogskabs Lære, saaledes som Erfaring og Historie giver den, naar disse behandles ene af den skarpsindige Forstand. Alt Ideelt, ω : alt uforgængeligt og evig sandt er holdt ude af Betragtningen; og hans Regler ere kun passende med et vist Udviklingstrin i Menneskeslægtens Liv. Paa et lavere ere Midlerne, han foreslaer, ikke forhaanden, og paa et høiere ere baade de og Hen-

sigterne dobbelt forkastelige. Han har skrevet aldeles for sin Tid og dens Personer; derfor maatte hans Værk være ubeskrivelig treffende. Hans Moral er en Moral efter Omstændighederne. Herskeren er alt, er ene Øiemed, Folkene ere intet, ere kun Middel. Andre Synspunkter have siden udviklet sig og vundet Terrain. Derfor troer jeg, at Bogen kun vil kunne interessere Nutiden, forsaavidt den (sc. Bogen) er et levende og tro Billede af Fortiden; men den (sc. Nutiden) vil ikke kunne laane Øre til hans Midler, fordi den ikke vil kunne sympatisere med hans Hensigter. Endog det meget, han siger, som unægtelig er almindelig giældende Sandhed, er i sin Anvendelse saa aldeles underlagt det egoistiske Princip, at man ikke alene seer den hele levende Verden, men det helligste, Sandheden selv, kun i Jeggets Tieneste. For denne gennemførte Consequentses skyld er Bogen et sieldent Mesterstykke“.⁴⁹⁾

Digteren *Frederik Paludan-Müller* komplementerede broderen for Machiavelli-biografien i *Nordisk Tidsskrift*, og fortæller at *Christian Molbech* i den anledning havde haft en udførlig samtale med retshistorikeren *Kolderup-Rosenvinge* om Machiavelli.⁵⁰⁾ Molbech gav senere en rosende anmeldelse af *Undersøgelsen*, det samme, men mere indgående, gjorde kritikeren *Peder Hjort* der fandt den „lærerig ved sit roligt og grundigt opledte, klart og sikkert fremstillede uigjendrivelige Resultat“ og i bogen så begyndelsen til en tiltrængt fornyelse af vor hjemlige historieskrivning. Som sin særlige adkomst til at anmelde nævnte han, at han personligt havde haft det held at kunne studere Machiavellis skrifter på selve stedet (∴ under sin rejse i Italien).⁵¹⁾

Overraskende finder man også Machiavelli på *Grundtvigs* skrivebord. Ingemann havde under et Københavnsophold i påsken 1841 aflagt besøg hos Grundtvig og da taget ham på fersk gerning. Efter tilbagekomsten til Sorø greb han pennen og skrev: „Kommer jeg nu ogsaa igjen og forstyrrer dig i dit Studium af den Ærkeskjælm *Machiavel*, véd jeg dog, du finder dig kjønt deri for gammelt Venskabs Skyld, om det, jeg har at fortælle, end ikke har stort at betyde og langt fra er saa snildt som din vælske Kontubernals gode Raad til Tyranner. At jeg overraskede dig i *den* Karls Selskab, var mig ellers meget kjært, siden han dog næppe med alle sine Djævelskunster vil forføre dig, medens jeg nu véd, du vil bruge ham, som de gamle kloge Præster tit fortælles at have brugt en vis Mand, nemlig til Hjul for Vognen – her den, der skal samle dig Bygningsmaterialier til „Nyaarstidens“ historiske . . . Kolosseum“. – Episoden morede ogsaa Grundtvig. Han kvitterede vennesælt med bemærkningen: „Skjønt det nu just ikke er behageligt at overraskes af sine Venner i slet Selskab, saa er det dog bedre, end om det var af sine Fjender, og selv

med *Voltaire* maatte du gjerne overraske mig, naar du kom saa venlig, og kunde oven i Kjøbet fornøje dig ved at tænke paa det".⁵²⁾

Den spøgefulde tone viser hvor frit man nu (mellem venner) kunne forholde sig til Machiavelli, i tilgift at fritænkeren *Voltaire* kunne anses for endnu mere kompromitterende selskab. Under alle omstændigheder havde Grundtvig sit alibi i orden forsåvidt som han forberedte sig til „Nyaarstidens“ historie, dvs. til tredje og sidste bind af „Haandbog i Verdenshistorien“ (trykt 1843). Går man dette bind efter, finder man blandt andet følgende prægtige periode der synes at vidne om impulser fra Paludan-Müller:

„Saaledes skal Machiavels berygtede Fyrstespeil vel indskyde os en levende Afsky for den Slags Statsklogskab, der udviklede sig hos Italienerne og dyrkedes siden i hele Christenheden; men langtfra at afskye Machiavel som et Uhyre i sin Tid og hans berygtede Bog som et Hancæg, hvoraf den umenneskelige Statsklogskab som en Basilisk udklækkedes, skal vi meget mere høilig beklage en saa dygtig og skikkelig Mand, der i alle Maader blev et Offer for det Uhyre, han ingenlunde skabte, men forefandt saa voxent og vældigt, at hvem der vilde gribe virksom ind i Øieblikkets Statsbegivenheder, maatte trælle for det“.⁵³⁾

Stykket lader sig opfatte som en parafrase over Paludan-Müllers tanke, at Machiavelli under de givne forhold var nødt til at tilråde det værste. Blot lidt præsteligt forstærket: det var i grunden synd for Machiavelli. Stik modsat den opfattelse Grundtvigs kollega Anders Sørensen Vedel anklagende gav udtryk for i det 16. århundrede, at Machiavelli var de fordærlige statsæders ophav. Så spredte de fremlagte vidnesbyrd er, bekræfter de foretagne strejftog dog uden al machiavellistisk spidsfindighed, at vore landsmænd gennem tiderne har haft meninger om Machiavelli.

NOTER

Citater fra Fyrsten er hentet fra den danske oversættelse 1962. Citatet fra *Discorsi* s. 8 er hentet fra *Udødelige tanker: Machiavelli*, udg. ved Carlo Sforza, [1966], s. 60; men iøvrigt er den engelske oversættelse ved Leslie J. Walker benyttet, *The Discourses of Niccolò Machiavelli*, I-II, London 1950.

(1) Forholdet til fyrstespejls-genren er nærmere undersøgt i A. H. Gilbert, *Machiavelli's 'Prince' and its Forerunners. 'The Prince' as a Typical Book 'de Regimine Principum'*, Durham 1938. – (2) Friedrich Meinecke, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte (Werke Band I)*, München 1963, s. 59. – (3) *Briefe Friedrich des Frommen*, ges. und bearb. von A. Kluckhohn, II, Braunschweig 1872, s. 498. (4) Gentillet er ofte behandlet i forbindelse med Machiavellis eftertidshistorie, f. eks.

i C. Paludan-Müller, *Undersøgelse om Machiavelli som Skribent*, Odense 1839, s. 19 f; Niccolò Machiavelli, *Il principe*, ed. by L. Arthur Burd, Oxford 1891, s. 51-55; Friedrich Meinecke a. a., s. 59-66; en 'Ehrenrettung' findes i C. Edward Rathé, *Innocent Gentillet and the First 'Anti-Machiavel'* (*Bibliothèque d'humanisme et renaissance. Travaux et documents*, 27, Genève 1965, s. 186-225). - (5) C. Paludan-Müller, *Niccolò da Machiavelli. Et biographisk Udkast* (*Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Kunst*, IV, 1836, s. 485-583); Kristian Erslev, *Machiavelli* (*Tilskueren*, 1. Aarg., 1884, s. 950-69); Kai Friis Møller, *Niccolò Machiavelli* (*Værker og Dage*, 1938, s. 55-66 = 2. udg. 1947, s. 75-92 = *Udvalgte Essays 1915-1960*, 1960, s. 184-93); Harald Nielsen, *Bogen om Machiavelli* (*Bøger og Mænd*, 1926, s. 187-212). - (6) Eksemplar i UB Oslo, fotokopi i Kgl. Bibl.

(7) Hieronymus Osorius, *De nobilitate civili . . . Eiusdem de nobilitate Christiana*, Olyssipone 1542, bl. 99 ff; jfr. *Il principe*, ed. by L. Arthur Burd, Oxford 1891, s. 46-48. - (8) Niels Hemmingsen, *Liffsens Vey*, 1570, bl. 26v-27r; samme, *En Predicken som vaar vdi Her Maagens Gyldenstiernis Begræffuelse*, 1570, bl. (C 7) v f. - (9) Anders Sørensen Vedel, *Oratio panegyrica oblata . . . Friderico II*, 1580, bl. F 3: „Nam obscurum non est, in multis Europæ Regnis, aulas pariter et fora, artibus Machiauellis infecta atque defoedata, vt ferme nihil piè, nihil candidè, nihil sine dolis, nihil sine turpitudine et leuitate geratur. Ita vt quod apud Ciceronem iocando disserit contra Justiciam P[h]ilus, id nunc cum Alastore hoc Florentino, qui publicum se malorum repertorem esse gestiebat, seriò agere atque hanc veluti artem exercere laudi sibi ducant.“ I margin: „Aulæ et fora infecta contagio Machiauellico“. Vedel hentyder til nogle indirekte overleverede udtalelser af Lucius Furius Philus i Ciceros *De republica* II slutningen og III begyndelsen, Teubnerudg., Lips. 1955, s. 79, 81, jfr. 85. - (10) Anders Sørensen Vedel, *Om den danske Krønike at bescriffue*, udg. af Gustav Albeck (*Humanister i Jylland*, 1959, s. 130-52), s. 140, 150; Anders Sørensen Vedels *Folkeviser*, udg. af Paul V. Rubow, I, 1926, s. 16, II, 1927, s. 285.

(11) *Danske Magazin*, 5. Rk. I, 1887-89, s. 191; Tychonis Brahe *Epistolæ astronomicæ III* (= *Opera omnia*, VIII), 1925, s. 25 f, 60, 88, 181. - (12) *Kirkehistoriske Samlinger*, 3. Rk. I, 1874-77, s. 142. - (13) Arild Huitfeldt, *Konning Friedrich den Førstis Histori*, 1597, s. 193 margin. - (14) Arild Huitfeldt, *Historiske Beskriffuelse om . . . Kong Christiern den Anden*, 1596, s. 207. - (15) A.a. s. 148, 185. - (16) Nicolas Machiaueli, *Les Discovrs de l'estat de paix et de gverre . . . sur la premiere decade de Tite Liue*, Paris 1597, s. 335; Arild Huitfeldt, *Den Tredie Part Chronologiae*, 1603, bl.)(ij v, jfr. s. 528 f. De latinske citater er fra henholdsvis Juvenals *Satirer VIII*, 124 og *Virgils Æneide I*, 150. - (17) Arild Huitfeldt, *En kaart Historiske Beskriffuelse Kong Christian den Tredie*, 1595, bl. Kk ij. - (18) Arild Huitfeldt, *Kong Hansis Krønike*, 1599, s. 143. - (19) Arild Huitfeldt, *Den anden Part Chronologiae*, 1601, s. 287 f; *Samlade skrifter af Olavus Petri*, IV, Ups. 1917, s. 108. - (20) Otto Brandt, *Heinrich Rantzau und seine Relationen an die dänischen Könige*, München u. Berlin 1927, s. 14.

(21) Foruden eksemplarerne i Kgl. Bibl. er kilderne følgende: *Danske Magazin*, 6. Rk. III, 1923, s. 179 (Jacob Ulfeldt d. Y.); Carl S. Petersen, *Afhandlinger til dansk Bog- og Bibliotekshistorie*, 1949, s. 101 (Peder Juell) og 159 f. (Joachim Gers-

dorf); Chr. Bruun, Det store kongelige Bibliotheks Stiftelse, 1873, s. 50 (om privatbibliotekerne i 17. årh.s sidste halvdel); Fra Frederiksborg Amt, Årbog 1964, tr. 1965, s. 18 (Hans Faxe); A. D. Jørgensen, Peter Schumacher Griffenfeld, I, 1893, s. 73 (Griffenfeld). – (22) Henny Glarbo, Studier over danske Adelsmænds Udenlandsrejser i Tiden 1560-1660 (Historisk Tidsskrift, 9. Rk. IV, 1925-26, s. 221-74), s. 225. – (23) Justus Lipsius, Politicorum sive civilis doctrinae libri sex, Lvgdvni Batavorum 1589, forordet bl. 5 v: „Machiaueli ingenium non contemno, acre, subtile, igneum . . .“ (oversættelsen er Kai Friis Møllers); om Lipsius' udbredelse se bl. a. Glarbo a.a. og st.; Kirkehistoriske Samlinger, 3. Rk. III, 1881-82, s. 275, 292; Historisk Tidsskrift, 5. Rk. IV, 1883-84, s. 658; O. Walde, Storhetstidens litterære krigsbyten II, Upps. 1920, s. 371, 283 note 5. – (24) Citeret efter Il principe, ed. by L. Arthur Burd, Oxford 1891, s. 65 f.

(25) *Tout le monde* etc. ∴ Hele verden er en farce og styres af meninger, se S. Birket Smith, Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie, I, 1879 s. XLVI n. 82, II, 1881, s. xxxix n. 167, og Danske Magazin, 5. Rk. II, 1889-92, s. 308; *Mundus* etc. ∴ Verden vil bedrages, brugt af Matthias Worm, se Dansk biogr. Leksikon, 26, 1944, s. 278, og af Peder Galt, se Peder Galts depescher 1622-24, utg. genom Nils Ahnlund (Historiska handlingar, del 26:1), Sthlm 1920, s. 80; *Exeat* etc. ∴ Den der vil være from må forlade hoffet, tilbagevist som „principium“ af hofpræsten Peter Jespersen, se Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede . . . af trykte og utrykte Ligprædikener, ved C. F. Bricka, II, 1913, s. 70; *Qui nescit* etc. ∴ Den der ikke kan forstille sig kan ikke regere, se T. Vogel-Jørgensen, Bevingede Ord, 5. udg. 1963, sp. 782; smst. anføres varianten med „dissimulare“ (den der ikke kan se gennem fingre kan ikke regere). Vogel-Jørgensens kildehenvisninger kan suppleres med kroningsceremoniellet 1537 (Aktstykker vedkommende Kong Christian den Tredies og Dronning Dorotheas Kroning . . . samlede af Dr. Frederik Münter . . . udg. af E. C. Werlauff, 1831, s. 18), Hans Thomesens ligprædiken over Christian III 1559 (Oratio de illustriss. principe ac Domino, D. Christiano Tertio . . . a Iohanne Thoma, (Basileae) 1560, s. 46) samt en rigsrådsbetænkning fra 1604 (Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermodernes Historie i Kristian IV's Tid, udg. ved Kr. Erslev, I, 1883-85, s. 129), alle med „dissimulare“. Hans Thomesen anfører det som kejser Frederik III.s valgspog. Med „simulare“ og som udtalt af Ludvig XI citeres sentensen i Ditlev Ahlefeldts Erindringer 1617-1660, 1922, s. 47.

(26) Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660-1676, udg. ved J. Lindbæk, II, 1910, s. 137. – (27) Hieronymus Savonarola, Det Gyldene Griff paa Biblen [ved H. P. Resen], 1610, bl. B 4 v. – (28) Odin Wolff, Journal for Politik, Natur- og Menneske-Kundskab 1812:1, s. 263 f. – (29) Jacob Fabricius den Yngres Optegnelser 1617-1644, udg. ved A. Andersen (Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 32), 1964, s. 96. – (30) Smst. s. 118. – (31) Dieterich Reinkingk, Biblische Policy, Frankfurt am Main 1653, fortalen samt Buch 2, s. 98. – (32) Knud Fabricius, Kongeloven, 1920, s. 370, jfr. s. 142 f. – (33) Ditlev Ahlefeldts Erindringer 1617-1660, 1922, s. 89; den tyske originaludgave Af Geheimeraad Ditlev Ahlefeldts Memoirer, ved Louis Bobé, 1895, s. 40. – (34) Smst. s. 46; tysk udg. s. 21. – (35) Peter Friderich Suhms samlede Skrifter, VI, 1790, s. 344: „Machiavel beskyldes for Autor til denne

onde, falske og daarlige Politique; det er sandt, han har skrevet om den, givet Regler i den; i Øvelse har den dog været til før Syndfloden“. – (36) Om Christ jfr. Paludan-Müller a.a. s. 35-37. – (37) Anti-Machiavel ou Essai de critique sur le prince de Machiavel, publié par Mr. de Voltaire. A Copenhague, Aux dépens de Jaques Preuss, 1740. En særudgave i Kgl. Bibl. har trykt dedikation til kronprins Frederik (V) fra Preuss.

(38) Friedrich Meinecke a.a. s. 343-52; Paludan-Müller a.a. s. 37-44. – (39) Breve fra Hans Gram . . . 1685-1748, udg. af Herman Gram, 1907, s. 204. – (40) Danske Magazin, 6. Rk. V, 1930, s. 339. – (41) Jfr. Francis Bull, Ludvig Holberg som historiker, Kria 1913, s. 58, 162. – (42) Christiern Olivarius, De vita & scriptis Pauli Eliæ, 1741, s. 48. – (43) Schultz' Danmarkshistorie II, 1941, s. 481. – (44) J. Oskar Andersen, Paulus Helic, I (Festskrift udg. af Københavns Universitet, November 1936), s. 109; Kristen Valkner, Paulus Helic og Christiern II, Oslo 1963, s. 13-18. – (45) I et brev til C. F. Allen, Historisk Tidsskrift, 9. Rk. V, 1926-27, s. 445. – (46) Til Ellen Jørgensens henvisninger i Historisk Tidsskrift, 9. Rk. V, 1926-27, s. 360 n. 3 kan føjes oplysningen, at bogen heller ikke omtales i C. T. Odhner, Om den nyeste Machiavelli-Litteraturen (Nordisk Universitets-Tidsskrift, VII:4, Ups. 1862, s. 59-82); A. Norsa, Il principio della forza nel pensiero politico di Niccolò Machiavelli seguito da un contributo bibliografico, Milano 1936, nr. 716.

(47) Fyrsten, udg. ved J. C. Barth, 1876, forordet; Paludan-Müller tilbød forgæves oversættelsen til Historisk Tidsskrift, se Caspar Paludan-Müller, Et Udvalg af hans Optegnelser og Breve, udg. af Bjørn Kornerup, II, 1958, s. 101; jfr. s. 88. – (48) Cita-terne fra brev fra Jens Paludan-Müller til Caspar P.-M. 19.11.1833, Ny kgl. saml. 2954 4°. – (49) Brev fra samme til samme 20.9.1833, Ny kgl. saml. 2954 4°. – (50) Breve fra Fr. Paludan-Müller til Broderen Caspar og Vennen P. E. Lind, udg. af H. Martensen-Larsen, 1928, s. 25. – (51) Molbeck i Historisk Tidsskrift, I, 1840, s. 562-66; Hjort i Tidsskrift for Litteratur og Kritik, udg. af F. C. Petersen, I, 1839, s. 474-80. – (52) Grundtvig og Ingemann. Brevvexling 1821-1859, udg. af Svend Grundtvig, 1882, s. 243, 245. – (53) Nik. Fred. Sev. Grundtvig, Haandbog i Verdens-Historien. Efter de bedste Kilder, III, 1843, s. 142-43; citeret efter 2. udg. 1869, III, s. 155; fabeluhvret basilisken udrugedes ifølge overtroen af et æg lagt af en gammel hane (Bengt Holbek og Iørn Piø, Fabeldyr og sagnfolk, 1967, s. 343).